עבי דרצברגר

סגנון התורה בהזכרת שמו של יצחק

בבואנו לבחון את דרכו וסגנונו של הכתוב בספרו על יצחק אבינו (בספר בראשית), אנו מבחינים בתופעה שבקריאה ראשונה אין מייחסים לה חשיבות, והיא: שימוש לא-עקבי בשם "יצחק".

לשם הבנת הבעייה נראה דוגמא:

"... ויברך אלוקים את יצחק בנו וישב יצחק עם באר לחי רואי""
(בראשית כה יא).
"ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות ויקרא ____ את עשיו בנו הגדול ויאמר ____ אליו בני ויאמר אליו הנני, ויאמר ____ הנה נא זקנתי..." (בראשית כ"ז, א-ב).

השאלה המתבקשת מאליה היא: מדוע בפסוק שבפרק כ"ה מוזכר שם יצחק גם בפעם השניה כאשר ניתן היה לכתוב: וישב ____ עם באר לחי רואי, כפי שנכתב בפרק כ"ז, שם לא הוזכר שמו של יצחק במקומות בהם ניתן היה להזכירו (מקומות אלו סומנו בקו).

כדי לענות על שאלה זו עלינו לבחון את סגנון הכתוב בהזכרת או אי-הזכרת שמו של יצחק, ביחס להופעת יצחק במהלך הפרקים.

להלן תובא טבלה המסכמת את הופעת שם יצחק בשלושת העניינים הראשונים בהם הוא מוזכר:

א. הולדת יצחק וגדילתו עם ישמעאל.
ב. עקידת יצחק.
ג. שליחות אליעזר למציאת אשה ליצחק.

פסוקים בהם מוזכר שם יצחק	פסוקים בהם מושמט שם יצחק
בענין הולדת יצחק וגדילתו עם ישמעאל	
1. וימל אברהם את יצחק בנו (כא,ד)	
2. ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (כא,ה).	
3. ביום הגמל את יצחק (כא,ח).	
4. כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק (כא,י).	
בענין עקדת יצחק	
1. את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק (כב,ב)[1]	1. ויאמר אברהם אל נעריו שבו לכם פה עם החמור ואני והנער נלכה עד כה (כב,ה)

1. על פסוק זה מביא רש"י מדרש המתייחס לסגנון הדברים וכן להזכרת שם יצחק, אולם כאן מובא הפסוק כחלק מהפרק כולו המדגיש ומזכיר את השם "יצחק".

פסוקים בהם מוזכר שם יצחק

2. ואת יצחק בנו (כב,ג).

3. וישם על יצחק בנו (כב,ו)
4. ויאמר יצחק אל אברהם אביו (כב,ז)
5. ויעקד את יצחק בנו (כב,ט).

פסוקים בהם מושמט שם יצחק

2. אל תשלח ידך אל הנער ... כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה (כב,יב)

בענין שליחות אליעזר למציאת אשה ליצחק:

א. בדיון בין אברהם לאליעזר

1. כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק (כד,ד)
2. אותה הוכחת לעבדך ליצחק (כד,יד)

1. לא תקח אשה לבני (כד,ג)
2. ההשב אשיב את בנך (כד,ה)
3. השמר לך פן תשיב את בני שמה (כד,ו)
4. ולקחת אשה לבני משם (כד,ז)
5. רק את בני לא תשב שמה (כד,ח)

ב. בדיון בין אליעזר ללבן ובתואל

1. לא תקח אשה לבני (כד,לז)
2. ולקחת אשה לבני (כב,לח)
3. אשר הוכיח ה' לבן-אדוני (כד,מ
4. בת אחי אדוני לבנו (כד,מח)
5. ותהי אשה לבן-אדוניך (כד,נא)

ג. כשרבקה פוגשת את יצחק

1. ויצחק בא מבא באר לחי רואי (כד,סב)
2. ויצא יצחק לשוח בשדה (כד,סג)
3. ותרא את יצחק (כד,סד)
4. ויספר העבד ליצחק (כד,סו)
5. ויביאה יצחק האהלה שרה אמו (כד,סז)
6. ויינחם יצחק אחרי אמו (כד,סז)

מעיון בטבלה אנו רואים, שבסיפור הולדת יצחק וגדילתו עם ישמעאל בולטת החזרה על השם "יצחק" בכל פעם שמסופר עליו, גם אם אין חזרה זו חשובה לצורך הבנת הענין.

כך גם בעקידת יצחק, חוזר הכתוב על שם יצחק פרט לשני פסוקים בהם נקרא יצחק "נער". בפסוק הראשון (כב,ה) בדברי אברהם אל נעריו,

ובפסוק השני (כב,יב) בדברי המלאך אל אברהם[2].

בניגוד לשני העניינים הראשונים, בענין שליחות אליעזר כמעט שלא מוזכר יצחק בשמו אלא כבנו של אברהם, פרט לשני פסוקים בתחילת הענין. אולם כשרבקה פוגשת את יצחק חוזר הכתוב להזכיר את שם יצחק מספר פעמים.

אם-כן, מהו העקרון המסביר תופעה זאת?
ניתן לומר שהכתוב מזכיר את יצחק רק כשהוא הדמות הבולטת וכשבאים לידי בטוי חשיבותו ופועלו. כך מתבטאת חשיבותו לגבי אברהם ושרה בספור לידתו[3], וכך מתבטאת חשיבותו בספור העקידה.

לעומת זאת, במקומות בהם אין יצחק הדמות הבולטת או החשובה, או כשמתמעטת חשיבותו יחסית לדמות אחרת - אין הכתוב קוראו בשמו.

לפי זה נבין מדוע נקרא יצחק "נער" פעמיים בפרשת העקידה. בפעם הראשונה - מפני שאברהם דיבר אל נעריו, ולדידם אברהם הוא החשוב יותר מיצחק; ובפעם השניה - בדברי המלאך אל אברהם, כי לדידו אברהם הוא החשוב מכיוון שמעשה העקידה היוותה נסיון לאברהם ולא ליצחק.

כך גם בשליחותו של אליעזר: למרות שכל הספור סובב סביב יצחק, הוא עצמו פאסיבי, ולכן אין הוא מוזכר בשמו אלא בכנוי בני, בנך, בן-אדוני וכדומה לצורך הבנת הענין. למעט שני פסוקים: פעם אחת בדברי אברהם: "כי אל ארצי ואל מולדתי תלך ולקחת אשה לבני ליצחק" (כד,ד) - ודווקא כאן מוזכר שמו של יצחק כי זהו עקר צוויו של אברהם לאליעזר ולכן רוצה אברהם להדגיש בפניו את חשיבותו של יצחק.

ומאותה סבה מופיע שם יצחק בהמשך בדברי העבד לקב"ה: "אותה הוכחת לעבדך ליצחק" (כד,יד) - הזכרת השם "יצחק" בדבריו אל הקב"ה באה במטרה להדגיש את חשיבות מציאת האשה ליצחק.

אולם כשהפרשה מגיעה לשיאה בפגישת יצחק עם רבקה (כד,סב-סז) מפסיק יצחק להיות פאסיבי וחשיבותו בספור עולה. שוני זה מקבל את בטויו בהזכרת שם יצחק[4].

---

2. בפסוקים: ח' ו-י' (בפרק כ"ב) משתמש הכתוב בכנוי "בני" ולא "יצחק" כדי להדגיש את הקרבה בין אב ובנו בשעת המאורע: "לשחוט את בנו". (ולכתוב "בנו יצחק" - זה כבר יתור).
3. וכך גם מובלטת חשיבותו לעומת ישמעאל: "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק (כא,י) - יצחק מוזכר בשמו וישמעאל מוזכר כ"בן האמה".
4. אמנם בפסוק ס"ה (פרק כ"ד) אין יצחק מוזכר בשמו אלא "אדוני", אולם מטרת הדבר היא להדגיש שעד עכשיו קרא אליעזר ליצחק "בן-אדוני", ועתה משרבקה באה נקרא יצחק על-ידו "אדוני" כמו שקרא לאברהם.

גם את החזרה על שם יצחק אותה ראינו בתחילת דברינו: "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו וישב יצחק עם באר לחי רואי"(כה,יא), ניתן עתה להסביר: בנקודה זו, פרשת מות-אברהם, עוברת החשיבות והיוזמה ליצחק, ולכן מדגישה זאת התורה בהזכרת שמו.

בשלשת הפסוקים הראשונים בפרשת תולדות מוזכר שמו של יצחק ארבע פעמים (כה,יט-כא) ואמנם, הכתוב מספר על שני מאורעות בהם יצחק הוא הבולט: א. לקיחת רבקה - כפי שגם ראינו לעיל, שבלקיחתה בפועל - יצחק בולט. ב. הולדת יעקב ועשו - שנולדו דווקא לאחר תפילת יצחק[5].

מספר פסוקים אחר-כך ישנו קושי עליו עמדו מפרשים רבים. כתוב: "ויקרא שמו יעקב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם" (כה,כו). השאלה כפי שמציגה בעל אור-החיים היא: אם יצחק הוא הקורא, צריכה היתה התורה לכתוב "ויקרא יצחק" ואח"כ "והוא בן ששים שנה", ומכאן משמע שהקורא הוא לא יצחק אלא הקב"ה. ואמנם, מכח שאלה זו העדיפו גם המפרשים הראשונים לפרש שהקב"ה קראו יעקב (רש"י וספורנו). אולם אנו רואים את ההתלבטות שהיתה קיימת אצל אותם מפרשים: "רש"י הביא פירוש נוסף שבאמת אביו יצחק קראו יעקב, וכן האבן-עזרא מביא את ההתלבטות: "ויקרא שמו - הקורא אר יצחק אביו".

התלבטות זו נובעת מכך שמפשט הפסוק, למרות ההפרעה הסגנונית, נראה שהכוונה היא, שיצחק קראו יעקב ואם-כן, מדוע לא מוזכר שמו?

בכדי לענות על השאלה לפי הסברנו עד עתה, צריכים להבין שנקודה זו היא נקודת מפתח בחייו של יצחק. משלב זה שבו נולדים יעקב ועשו יתגלה יצחק כפאסיבי מאוד בביתו ובמיוחד ביחס ליעקב, עובדה זו מבליט הכתוב בכך ששמו של יצחק אינו מוזכר במקום שהיה ראוי להזכירו, דווקא בקריאת שמו של יעקב, למרות שמיד אח"כ כתוב "ויצחק בן ששים שנה". אכן גם בהמשך אנו רואים: "ויאהב יצחק את עשו...ורבקה אוהבת את יעקב."

"ויגדל האיש וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאוד" (כו,יג) - "האיש" ולא "יצחק". ואם-כן לפי דברינו אמור יצחק להתגלות כפאסיבי במקרה זה, ולכאורה כיצד תסתדר פאסיביות זו עם דברי הכתוב: "וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד"?

את התשובה נמצא בפסוק הקודם:"ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'" (כו,יב). גדלתו של יצחק באה לו באופן ישיר מברכתו של הקב"ה ולא ע"י פעילות נמרצת מצידו. עקב כך מלבד סמיכת הפסוקים מדגישה התורה את הדבר על-ידי אי הזכרת שמו של יצחק.

להלן נראה דוגמא נוספת לעקרון זה:
בתחילת ענין חפירת הבארות מוזכר שמו של יצחק מספר רב של פעמים באופן יחסי: "וילך משם יצחק ויחן בנחל גרר וישב שם. וישב יצחק ויחפור את בארות המים... ויחפרו עבדי יצחק בנחל..." (כו,יז-יט).

---

5. "ויעתר לו ה'" (כה,כא) "לו ולא לה..." (רש"י שם).

וזאת כדי להראות את מרכזיותו, חשיבותו וייחודמתו של יצחק בנושא זה[6]. אולם, מפס' כ"ה בו מתגלה ה' אל יצחק הופך יצחק לפאסיבי וממילא בולט הדבר באי-הזכרת שמו:

(1) ויעל _____ משם באר-שבע (כו,כג)
(2) ויירא אליו ה' (כו כד)
(3) ויבן _____ שם מזבח (כו,כה)
(4) ויקרא _____ בשם ה' (שם)
(5) ויט _____ שם אהלו (שם)[7]

גם בנושא הבא - בואו של אבימלך אל יצחק, יצחק הוא הפאסיבי יחסית לאבימלך: "ואבימלך הלך אליו מגרר" (כו,כו). הדמות המרכזית כאן היא אבימלך שנוטל את היוזמה ובא אל יצחק[8].

בבואנו לסכם התיחסות זו ליצחק עלינו להבחין בהיבט נוסף הקשור בהופעת שמו. בדרך-כלל מסופר על יצחק בגוף שלישי, דהיינו, הכתוב אינו מביא את דברי יצחק אלא מעדיף לספר עליו. אולם, כשבכל-זאת מופיע יצחק בגוף-ראשון, דהיינו כשיצחק עצמו מדבר, מוזכר שמו של יצחק פעמים רבות יחסית.

ומדוע? מכיוון שכשיצחק הוא המדבר - הרי הוא הופך לדמות מרכזית ופועלת במהלך המאורעות, וממילא מוזכר שמו פעמים רבות יותר.

לדוגמא:

א. כשאבימלך בא אל יצחק בטענה מדוע לא אמר ששרה אשתו, כתוב: "ויאמר אליו יצחק כי אמרתי פן אמות עליה" (כו,ט)
ב. כשאבימלך מגיע אל יצחק למרות הפאסיביות של יצחק כדלעיל, מוזכר שמו כאשר הוא מדבר: "ויאמר אליהם יצחק מדוע באתם אלי" (כו,כז).

דוגמאות נוספות אנו יכולים למצוא בברכות יצחק ליעקב ועשו, וכן בחלופי הדברים בין יצחק ליעקב ובין יצחק לעשו. בספור הברכות, למעשה מגיעה חשיבותו של יצחק לשיא כאב המברך את בניו וקובע את עתידם. עקב כך מובאים דבריו בגוף ראשון, ואכן מודגשים הדברים ע"י הזכרת שמו:

א. בברכות ליעקב: 1. ויאמר יצחק אל בנו (כז,כ).
2. ויאמר יצחק אל יעקב (כז,כא)
3. ויאמר אליו יצחק אביו (כז,כו)

---

6. בפסוקים כא-כב, בקריאת שמות הבארות לא מוזכר כלל שם יצחק (ויעתק _____ משם; ויחפר _____ באר; ויקרא _____ שמה) מכיוון ששם הדגש הוא על מרכזיותו של הקב"ה שמסייע ליצחק: "ויאמר כי עתה הרחיב ה' לנו ופרינו בארץ".
7. גם בהתגלות הראשונה של ה' ליצחק לא מוזכר שמו ובתחילה כתוב "ויירא אליו" (כו,ב). כהוספה לפאסיביות של יצחק בהתגלויות, ראוי לציין שבשתי ההתגלויות שהיו לו, לא כתוב שיצחק דבר עם הקב"ה להבדיל מאברהם ויעקב.
8. אמנם שמו של יצחק מוזכר בפסוק כ"ז: "ויאמר אליהם יצחק..." - נתיחס לכך בהמשך. כמו-כן, מוזכר שמו בפסוק לא: " וישלחם יצחק" - אולם כאן באה הזכרת שמו לאחר מספר רב של פעמים שלא הוזכר, על-מנת שלא נשכח במי המדובר.

ב. בברכות לעשו: 1. ויאמר לו יצחק אביו מי אתה (כז,לב)
2. ויען יצחק ויאמר לעשו (כז,לז)
3. ויען יצחק אביו ויאמר אליו (כז,לט)

ישנם ארבעה מקרים בהם לא מוזכר יצחק למרות שהוא המדבר:

א. וישאלו אנשי המקום לאשתו ויאמר ____ אחותי היא (כו,ז)
ב. ויקרא שמה רחובות ויאמר ____ כי עתה הרחיב ה' לנו (כו,כב)
ג. ויהי כי זקן יצחק ... ויקרא את עשו בנו הגדול ויאמר ____ אליו בני .... ויאמר ____ הנה נא זקנתי... (כז,א-ב).
ד. בבוא עשו להאכיל את אביו: "ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאוד ויאמר ____ מי אפוא הוא הצד ציד ... כשמוע עשו ... ויצעק צעקה גדולה ... ויאמר ____ בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כז, לג-לה).

המשותף לשני המקרים הראשונים הוא שיצחק לא אומר את הדברים לאדם מסוים, ולכן הושמט שמו להבדיל מהמקרים הקודמים שיצחק דבר אל אדם מוגדר.

החריגה במקרה השלישי תוסבר בכך שלמרות מרכזיותו של יצחק המתבטאת בכך שהוא המדבר, יצחק הפך פאסיבי לחלוטין: "ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו מראות..." ולכן לא נזכר שמו.

ובמקרה הרביעי - למרות היותו נותן הברכות הרי יצחק מרומה ע"י בנו, וממילא מושמט שמו פעמיים. לאחר דברי עשו: "הלא אצלת לי ברכה" (כז,לו) חוזר יצחק לדבר על הברכות וממילא חוזר הכתוב להזכיר את שמו[9]: "ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך" (כז,לז), שכן בכל מה שמסביב לברכות יצחק מרומה, אך בעצם הברכות - הריהו המרכזי והחשוב.

לסכום ניתן לומר שמהסתכלות עקבית בסגנון התורה ניתן ללמוד נדבך חשוב להבנת יחסו של הכתוב ליצחק.

יש מקום לבדוק גם את ההבחנות בין צורות שונות של הזכרת יצחק, כאשר אין רוצים לומר את שמו, ואולי גם בזה ניתן למצוא הסבר לכל מקרה ומקרה[10]. במקרים אחדים אכן עשינו זאת. כמו-כן ניתן לבדוק את נושא הזכרת-השם לגבי אישים נוספים בתנ"ך, אך אין הכרח שאכן אותם הכללים יחפפו את האמור כאן, לגבי יצחק.

---

9. רש"י לפסוק לז מביא את המדרש שמשמע יצחק שעשו מכר את בכורתו ליעקב, ממילא לא עבר על שורת הדין ואז אמר: "גם ברוך יהיה" ולגבינו ברור שעתה לא ירגיש יצחק כפאסיבי ויזכר שמו, מכיוון שעתה רווח לו.
10. בעניין זה - לאור דווקא בקשר ליצחק, ניתן לעיין במאמרו של יהושע ריס: "חקר הספור במקראי לאור שיטות אחרונות בבקורת הספרות". וכן במאמרה של נחמה ליבוביץ: "כיצד לקרוא פרק בתנ"ך".